

LBRIS

We know
books

Radu Ioanid

Holokausz Romániában

Híd Könyvek sorozat

I. kötet

Tortoma Könyvkiadó
Barót, 2024

Dennis Deletant: Előszó	7
Bevezető	11
I. fejezet: Előzmények: a diszkriminációtól a szegregációig	17
II. fejezet: Zsidók és romák elleni bűncselekmények 1940 és 1944 között a román közigazgatás alatt	97
III. fejezet: Mészárlások a háború kezdetén	135
IV. fejezet: Tranzitáborok, gettók, deportálások és a tömeggyilkosság más formái	245
Képmelléklet	375
V. fejezet: Transznisztria (Dnyeszteren túli terület)	393
VI. fejezet: Más etnikai és vallási csoportok üldözése	511
VII. fejezet: A protestáns egyházak és kisebbségi vallási felekezetek üldözése ...	549
VIII. fejezet: Túlélés és megsemmisítés között	565
IX. fejezet: A romániai zsidók sorsa külföldön	615
X. fejezet: A holokauszt és az Antonescu-kormány döntéshozatali rendszere ..	641
XI. fejezet: Összefoglalás	699
Válogatott névjegyzék	711
Kronológia	713
Személy- és földrajzi nevek mutatója	715

ELŐSZÓ

Az angol nyelvű közönség először ismerhette meg mindazt a borzalmat, ahogyan Ion Antonescu bánt a zsidókkal és a romákkal, miután megjelent Radu Ioanid *The Destruction of Jews and Gypsies under the Antonescu Regime, 1940–1944* (A zsidók és cigányok elpusztítása az Antonescu-rezsim alatt, 1940–1944) című tanulmánya (Ivan R. Dee, Chicago, 2000).

Radu Ioanid kutatásai több százezer oldal dokumentumon alapulnak, amelyeket az Egyesült Államok Holokauszt Emlékmúzeuma (United States Holocaust Memorial Museum – USHMM) 1993 óta gyűjtött össze Romániából és Ukrajnából az ő és Paul Shapiro (az USHMM keretében működő Center for Advanced Holocaust Studies igazgatója) útmutatása szerint. Az anyag egy részét Jean Ancel is felhasználta a *The History of the Holocaust in Romania* (A holokauszt története Romániában)¹ című terjedelmes, 2012-ben megjelent munkájában.

Az új dokumentumok és Radu Ioanid további levéltári kutatásai az USHMM (Egyesült Államok Holokauszt Emlékmúzeuma) és Románia levéltáraiban gazdagították ennek az úttörő jelentőségű kötetnek a harmadik kiadását, így megerősítést nyer az a tény, hogy ez a könyv a romániai holokausztról szóló végleges angol nyelvű tanulmány.

Romániában a holokausztnak megvoltak a maga sajátos vonásai, amelyek megkülönböztették attól, ahogyan Európa más részein és a Szovjetunióban semmisítették meg zsidókat. A „zsidókérdés” megoldása – ahogy Ion Antonescu eufemisztikusan nevezte – Romániában nem is annyira a zsidók mechanikus és módszeres kiirtásán alapult – noha a román és a német hadsereg több mint 45 000 zsidót ölt meg Besszarábiában és Bukovinában 1941 nyarán, a román katonaság pedig körülbelül 15 000–20 000 zsidóval végzett Odesszában ugyanazon év októberében –, hanem inkább az emberek életének és méltóságának a kegyetlen semmibe vételén. Ennek ellenére a módszer hatásosnak bizonyult. Radu Ioanid katalogizálja és leírja Antonescunak a zsidók és a romák Romániából való kiűzésére és megsemmisítésére irányuló intézkedéseit. Ugyanakkor arra ösztönzi az olvasót, hogy maga is elemezze a „végső megoldás” Antonescu-féle változatát, amelyre az embertelen bánásmód miatt bekövetkezett halál, valamint az emberi élet iránti érzéketlenség volt jellemző az iparszerű gyilkolás

¹ Leon Volovici és Miriam Caloianu szerkesztésében, fordító Yaffah Murciano, University of Nebraska Press, Lincoln és Yad Vasem, Jeruzsálem, 2012.

helyett. A zsidó deportáltakat – köztük fiatalokat, öregeket és betegeket – erőltetett menetre kényszerítették a Dnyeszteren túli terület keleti vidékére azzal a szándékkal, hogy a Bug folyón átkelve a németek kezére kerüljenek, a román örök megölték azokat, akik nem tudtak lépést tartani a menetoszlopokkal, a németek pedig lemészárolták azokat, akik mégis átkeltek. 1941 nyarának végén a németek végül nem voltak hajlandók továbbiakat befogadni, a zsidókat emiatt rögtönzött módon felállított táborokba zsúfolták, ahol megfelelő élelem és egészségügyi ellátás nélkül maradtak. Ezek az intézkedések pecsételték meg az Antonescunak kiszolgáltatott zsidók sorsát.

Ioanid könyvének érdekes jellemzője, hogy figyelmet szentel a romáknak, Antonescu elfeledett áldozatainak. A XIX. század második felében történt felszabadításukig rabszolgaként a társadalom peremén éltek egy olyan világban, amelynek saját becsület- és viselkedési kódexei voltak. Bár a zsidók ellen irányuló szervezett tömeges erőszaktól megkímélték őket – a legszörnyűbb példát az 1941. június végi jászvásári pogrom szolgáltatta, amelynek során egyes források szerint akár 13 000 zsidót is lemészároltak –, nem kevésbé megalázó megpróbáltatásokon mentek keresztül, mint a zsidók.

Antonescu romákkal kapcsolatos politikájában keveredtek a társadalmi és faji kritériumok. Deportálásukat 1942 májusában rendelték el, és augusztusban hajtották végre. Azokat a romákat, akik „nem tudták bemutatni, hogy miből tartják fenn önmagukat”, vagy „büntetett előéletűek” voltak, a rendőrség sok helyen összegyűjtötte, és vasúton deportálta Dnyeszteren túlra. Nagyjából csak a fenti kategóriákba tartozó romákat fogták el. Néhány megyében süket fülekre talált Antonescu parancsa; a nyugat-romániai Bánátban például alig akadt olyan roma, akit célba vettek volna, mivel a rendőrség a közösség értékes tagjainak tekintette őket, és nem volt hajlandó fellépni ellenük. Ennek ellenére csaknem 25 000 romát deportáltak vonaton – miközben a legtöbb zsidót gyalog hajtották – „bűnözőnek” bélyegezve őket. Azokon a helyeken, ahol letelepítették őket, olyan szörnyű körülmények uralkodtak, hogy sokan közülük megbetegedtek és elpusztultak. Másokat a román csendőrség tagjai és az SS-csapatok lőttek agyon. Lehetetlen megbecsülni, hogy hányan haltak meg közülük, de a Dnyeszteren túlról 1944 májusában hazatérők száma nem volt több 6000-nél, míg a nyár folyamán csupán néhány százan érkeztek Bukarestbe.

Ioanid tanulmánya mindenekelőtt cáfolhatatlan választ nyújt Antonescu apológé-
 tái és azok számára, akik a romániai holokauszt mértékét alábecsülik. A bukovinai, besszarábiai és transznisztriai zsidók számára Antonescu gyilkos antiszemita volt; a moldovai, a havasalföldi és a dél-erdélyi zsidók többségének a szemében – a William

BEVEZETŐ

A román nacionalizmus a XIX. században a román zsidók gazdasági szerepének a növekedésével párhuzamosan alakult. Alexandru Ioan Cuza 1866 februárjában lemondani kényszerült uralkodói tiszttségéről, hogy 1866 májusában Hohenzollern Károly elfoglalhassa a trónt. Két hónappal később új alkotmányt fogadtak el, az magában foglalta a 7. cikket is, amelynek az volt a célja, hogy egészen az első világháború utánig tiltsa a zsidók politikai emancipációját. Hontalanná váltak, és mind gazdasági, mind politikai szempontból rendszeresen hátrányos megkülönböztetésben volt részük.

A bojárok és az új burzsoázia soraiban egyaránt fokozódott a harag a zsidókkal szemben, akik már éppen kezdtek szerepet játszani a politikában. Mindaddig, amíg a zsidók készségesen betöltötték közvetítő szerepüket, begyűjtötték a mezőgazdasági adót, kézműves termékeket forgalmaztak, szeszes italokat árultak, addig bizonyos kedvezményekben részesülhettek. De mihelyt igényt támasztottak arra, hogy beintegrálódjanak a társadalomba, polgári és politikai jogokat követeltek maguknak, egyből a „társadalom veszélyes elemeivé”, „a falvak kiszípolozóivá” váltak stb. Ami a fiatal keresztény burzsoáziát illeti, tagjait zavarta a konkurencia, amit a kereskedelemben tevékenykedő, megannyi mesterséget űző zsidók jelentettek, ezért hevesen ellenezték a zsidó lakosok egyenrangúsítását, így a „nemzeti munka” védelmével indokolva az élvonalban szorgalmazták a diszkriminatív intézkedéseket.

Az ország vezetői – mivel képtelenek voltak megbirkózni a mezőgazdaság problémáival egy olyan társadalomban, melyben a föld nélkül tengődő parasztok mélyeséges nyomorban éltek – a keresztény kézművesek és kereskedők sovíniszta érzelmeire akartak hatni, ez utóbbiak ellenséges indulatait és zaklatottságát igyekeztek a zsidók ellen fordítani.¹ Bár az 1878-as berlini kongresszuson elfogadott szerződés 44. cikke ahhoz a feltételhez kötötte a román állam függetlenségének az elismerését, hogy a zsidók számára a többi állampolgárral egyenrangúan biztosítson bizonyos polgári és politikai jogokat, a román hatóságok elszabotálták az erről szóló határozat végrehajtását. Ahelyett, hogy a Berlinben összeült nyugati hatalmak kérésének megfelelően a zsidó közösség együttes egyenjogúsítását valósították volna meg, az egyéni honosítás rendszerét vezették be az alkotmány 7. cikkének 3. paragrafusára révén. A román poli-

¹ Carol Iancu: *Bleichröder et Crémieux: le combat pour l'émancipation des juifs de Roumanie devant le Congrès de Berlin. Correspondance inédite (1878–1880)*. Centre de Recherches et d'Études Juives et Hébraïques, Université „Paul Valéry”, Montpellier, 1987, 6.

tikai elitnek és az értelmiségnek a XIX. század második felében és a XX. század elején született számos írásából durva antiszemitizmus árad, nem hiányzik belőlük a berlini kongresszuson született szerződés 44. cikkével szembeni ellenséges hangnem, akár csak az alkotmány 7. cikkének a dicsőítése.

Az első világháború után – az ország politikai elitjének nagy meglegésére – Besszarabia, Bukovina és Erdély egyesült Romániával, melynek nemzeti zászlaja alatt egyesültek a régi román történelmi területek. Ugyanez a politikai elit ugyanakkor hevesen ellenezte, hogy polgári jogokat adjanak a kisebbségeknek. A Nyugat erőteljes nyomása ellenére a romániai zsidók csak 1923-ban nyerték el a polgári jogokat.

A „zsidókérdés” jellege 1929 után megváltozik, az antiszemitizmus fokozatosan tömeges méreteket ölt az egymást követő gazdasági válságok körülményei között. A zsidó diverzió hangoztatása nem csupán a szélsőjobboldali szervezetek eszköztárában lelhető fel, a Liberális és a Nemzeti Parasztpárt is bevet bizonyos antiszemita jelszavakat, mégpedig azzal a szándékkal, hogy korlátot szabjanak a zsidó tőkének, nem is beszélve a választási szempontokról. Az antiszemita hangulatkeltésnek, amely különféle nem szélsőséges politikai pártok és fasiszta szervezetek körében is támogatókra talált, az volt a célja, hogy megnyerjék a kispolgári rétegeket, ezekben ugyanis a társadalmi előrelépés illúziója élt, s ez utóbbinak a legfőbb gátját a zsidó konkurenciában látták.

II. Károly király diktatúrájának éveit, amelyek egyaránt bővelkedtek zsíros üzleti haszonban, gyors meggazdagodásokban, valamint egyik napról a másikra bekövetkező spekulatív tőzsdei és pénzügyi összeomlásokban, sokkal inkább a társadalmi közeg mérgeződéséhez vezettek, amelyben a kispolgárok, hivatali tisztviselők, akár csak a szabadfoglalkozásúak sok mindenben hiánnyal küszködtek. A diktatúra emberei és a szélsőjobboldal agitátorai által gátlástalanul alkalmazott antiszemita propaganda hamis irányba terelte és napról napra táplálta a kispolgárság gyűlölködő, ellenséges indulatait és mohóságát. A gátlástalanság, a rosszhiszeműség és a tudatlanság ugyanakkor a valóság meghamisításához vezetett, egy társadalmi problémát – különösen a kispolgárságét – fajgyűlölet tárgyává változtatta... Csakhogy a középrétegekhez tartozók nagy részének a nyomora az általános rendszernek volt tulajdonítható, nem pedig a zsidók jelenlétének az ország gazdasági életében. A zsidó kispolgárság, amely főleg a moldovai vásárok és városok nyomorúságos lakosságát alkotta, még a román kispolgárságénál is keményebb nélkülözéseket szenvedett el, ráadásul el kellett viselnie a szakadatlan, megalázó és bestiális üldöztetéseket. De ez a valóság mélyen eltemetve ma-

radt a megannyi silány nyomdai termék hegyei alatt, ezek leplezetlenül szították a fajgyűlöletet, és évről évre pogromokra bujtogattak.²

Az 1929 utáni, gazdasági okokból fakadó antiszemitizmus a XIX. századi antiszemitizmus politikai és kulturális eszköztárából merített. Külső okok is közrejátszottak, ilyen volt elsősorban más országok egyes antiszemita teoretikusainak (mint Edouard Drumont, H. S. Chamberlain, Charles Maurras, Alfred Rosenberg) a hatása, akárcsak a nyugati diplomáciának a Goga–Cuza antiszemita kormányával szembeni elnéző magatartása.

A második világháború előtt a romániai zsidók helyi közösségekben éltek, amelyek a vallási ügyekkel, oktatással foglalkoztak, és jótékonysági tevékenységet folytattak. Románia törvényei engedélyezték számukra a zsidó szövetségek működését. Ilyen szövetség létezett az Ókirályságban főrabbi irányítása alatt. Vallási szempontból az Ókirályságban askenázi (kelet-európai és német eredetű zsidókat tömörítő), valamint szefárd közösség élt, ez utóbbiakhoz a Spanyolországból elűzött zsidók tartoztak, akiknek nagy része egykor az Oszmán birodalom területén telepedett le. A szefárd lakosság legnagyobb hányada Bukarestben élt. Az askenáziak konzervatív vagy reform irányzatú közösségekben csoportosultak. Ultraortodox közösségek is voltak, főleg Máramarosban (Máramarosszigeten) és Bukovinában (Sadagurán). A zsidó ünnepeket, mint a Rós ha-sánát, a Jom kippurt, a Pészahot és a Szukkót a kisebb közösségekben ünnepelték a legnagyobb szigorral. A nagyobbakban kiváltképpen a Rós ha-sánát (az év kezdetét) és a Jom kippurt (az évi nagyböjt napját) ünnepelték. Minden fontosabb közösségnek volt egy zsinagógája, egy városi iskolája, egy árvaháza és egy öregeket ellátó otthona. Bukarestben, Jászvásáron és Csernovicon fontos zsidó kórházak működtek. Romániában két jelentős zsidószervezet működött, nevezetesen a Román Zsidók Egyesülete, valamint a Zsidó Párt. Az előbbit dr. Wilhelm Filderman vezette, és a romániai zsidók polgári jogainak a védelmében fáradozott. A Zsidó Párt nacionalista csoportosulás volt Theodor Fischer, Iosef Fischer, Sami Singer és Mișu Weissman irányítása alatt. Romániában működtek a AB'nai B'rith (a Szövetség Fiai) páholyai, akárcsak cionista szervezetek is.

Bár a román zsidók életszínvonalja magasabb volt, mint a lengyeleké, 1920 és 1930 között a román zsidók közül sokan elszegényedtek. Különösképpen az Ókirályságban meglehetősen erőteljes volt a kulturális asszimilációjuk a környezetükben élő lakosságba. Legnagyobb részük román nyelvű sajtót olvasott, ugyanakkor Besszarábiában és Moldovában a legidősebbek továbbra is a jiddist használták. A jiddis nyelv kevésbé

² Lucrețiu Pătrășcanu: *Sub trei dictaturi*. Editura Politică, București, 1970, 221.

volt használatos Munténiában (Havasalföld), Erdélyben pedig a zsidók inkább a magyar kultúrához álltak közel.

1930-ban a 756 930 zsidó közül 318 000 aktív életet élt. Ezen belül 106 000 (mintegy 33 százalék) csak az iparban és kézművesként dolgozott (míg a román lakosság-nak mindössze 11,3 százaléka kereste ugyanezeket a területeken a kenyerét). 157 000 ember (körülbelül 49 százalék) kereskedelemmel vagy hitelnyújtással foglalkozott, 13 ezren (4 százalék) mezőgazdaságban dolgozott, 9 ezren (2,5 százalék) szabadfoglalkozásúak voltak, 8 ezren (2 százalék) pedig a távközlés és a közlekedés terén biztosítottak maguknak megélhetést.

Romániában éltek dúsgazdag zsidó családok is. Ilyen volt az Auschnitt család, amelynek tulajdonában néhány vaskohászati kombinát és vasbánya volt. Működtek jelentős zsidó bankok is, így a Marmorosch, Blank & Co, Lobl, Berkowitz and Sons, valamint a Banca Moldovei (Moldova Bank) és a Banca de Credit Român (Román Hitelbank). Ez utóbbi kivételével az 1930-as években mindegyik tönkrement. Több esetben a zsidók Besszarábia és Moldova városaiban a lakosság 40–50 százalékát tették ki. Jászvásáron, Moldova régi fővárosában a zsidók aránya 50 százalék volt. A városi zsidóságnak a lakosság egészéhez viszonyított hányadát régiókra lebontva az 1930-as népszámlálás alapján határozták meg az alábbiak szerint:

Régió	Százalékarány
Besszarábia	7,2
Bukovina	10,8
Moldova	6,5
Havasalföld	2,1
Dobrudzsa	0,5
Olténia	0,2
Erdély	10,0

A Goga–Cuza-kormány antiszemita törvényhozása alaposan megnyirbálta a zsidók által oly nehezen kivívott polgárjogokat (mintegy 200 ezer zsidó vesztette el akkor ezeket a jogait). A későbbiekben, az Antonescu-kormányok által 1940-ben és 1941-ben kidolgozott törvények révén a zsidók jogait teljes egészében eltörölték. A háború és az antiszemita náci politika együttesen alkalmat adott Ion Antonescunak, hogy véglegesen megoldja a „zsidókérdést” Romániában.

A zsidók létszámváltozása a XIX. század második felétől a második világháború végéig (1945) a következőképpen alakult:

Év	Össznépesség	Zsidó népesség	Százalékarány
1859	4 500 000	130 000	2,9
1877	5 000 000	216 304	4,3
1882	5 000 000	265 000	5,3
1894	5 500 000	243 233	4,4
1899	5 956 690	269 015	4,5
1912	7 234 919	239 967	3,3
1930	18 057 028	756 930	4,2
1941	16 795 900	375 422	2,2
1942	16 805 388	295 084	1,8
1945	17 000 000	355 972	2,1

Egyértelműen látható a román zsidó lakosság létszámának drasztikus csökkenése 1941-ben és 1942-ben. A román küldöttség által az 1946-os párizsi konferencián bemutatott egyik memorandumban olvasható, hogy a második világháborúban (nem számítva az észak-erdélyieket) a Dnyeszteren túli területen (Transznisztriában), a Dnyeszter és a Bug folyó közötti területen, amely a háború első felében a román hatóságok igazgatása alatt álltak, s ahol jelentős helyi zsidó lakosság élt, 1528 zsidó vesztette életét, s ezekhez adódott további 3750 zsidó, aki az ország belső részén halt meg.³ Ez nyilvánvalóan durva hamisítás volt. Raul Hilberg, aki a holokauszt legátfogóbb és legrészletesebb történetét dolgozta fel, 270 ezer zsidóról ír, aki Romániában pusztult el.⁴ Ez a szám nem is foglalja magában azt a 135 ezer észak-erdélyi zsidót, akit azután öltek meg, hogy a magyar hatóságok deportálták őket náci haláltáborokba.

Mi lett azoknak a zsidóknak a sorsa, akik a második világháború idején a román hatóságok által igazgatott területeken éltek az Ókirályságban, Besszarábiában, Bukovinában és Transznisztriában? Mennyi volt a zsidó áldozatok száma a román közigazgatás alatt álló területeken a második világháborúban? Miféle együttműködés folyt a német és a román hatóságok között a román zsidók meggyilkolásában? S végül: mivel magyarázható az a tény, hogy a román zsidók fele túlélte a második világháborút? A következő fejezetekben ezekre a kérdésekre próbálom megtalálni a választ.

³ Sabin Manuilă, Wilhelm Filderman: *Regional Development of the Jewish Population in Romania*. Stabilimento Tipografico F Failli, Roma, 1957, 13; Matei Dogan: *Analiza statistică a „democrației parlamentare” din România*. Editura Partidului Social-Democrat, București, 1946; Federația Comunităților Evreiești din România: *Monografie*. 2. köt. (kiadatlan); Jean Ancel (ed.): *Documents concerning the fate of Romanian Jewry during the Holocaust*. Beate Klarsfeld Foundation, New York, 1986, 8. köt. 497.

⁴ Raul Hilberg: *La destruction des Juifs d'Europe*. Fayard, Paris, 1988, 1046.

I. fejezet

*Előzmények:
a diszkriminációtól a szegregációig*

A ZSIDÓK JOGI STÁTUSZA ROMÁNIÁBAN (1800–1944)

A fasizmus előtti antiszemita törvénykezés

A római korból származó sírkövek, pénzérmék és kőbe vésett feliratok arról tanúskodnak, hogy már a II. században éltek zsidók Dacia földjén, amely ma nagy részben megegyezik Románia területével.¹ Egyes történészek feltételezik, hogy ezek a zsidók a római katonai egységekkel együtt érkeztek Daciába, vagy zsidó származású római katonák voltak. De még az ötödik macedón légió is – amely a dákok ellen harcolt Traianus császár hadjáratának keretében 101–106-ban – már 70-ben közreműködött júdeai hadműveletekben Titus császársága idején, akárcsak 132 és 136 között.² Egyes történészek azt is feltételezik, hogy a VIII–IX. században azok a kazárok (a judaizmusra áttért, török eredetű nép tagjai), akik a Krímből érkeztek, a mai Románia területén telepedtek le. 1367 körül egyes zsidók, akiket eltávolítottak Magyarországról, Havasalföldön találtak új otthonra. Bizonyított, hogy a XIV. század vége felé éltek zsidók Erdélyben, a XVI. században pedig Havasalföldön és Moldvában is jegyezték mind askenázi, mind szefárd zsidókat. Például 1550-ben Medinai Sámuelnek, Szaloniki főrabbiának a feljegyzése szerint 14 szefárd család élt akkor Bukarestben.³ A szefárd zsidók közül néhánynak beleszólása volt a moldvai fejedelmek jelölésébe. Ilyen volt Joseph Nasi, Naxos és Kükládok hercege, aki 1526-ban támogatta II. Jánost (Despot Vodă), 1563-ban IV. Sándort (Alexandru Lăpuşeanu), 1572-ben pedig Ioan Vodát. „Joseph Nasi befolyása olyan jelentős volt, hogy 1572-ben a szultán (II. Szelim) felajánlotta neki a lehetőséget Moldova vagy Havasalföld vezetésére.”⁴ Moldvában IV. Rareş Péter (Petru Rareş) (1541–1546) elkobozta a zsidók javait, V. Sánta Péter (Petru Şchiopul) (1579) pedig kiutasította őket. Rettenetes Áron (Aron Vodă) (1592–1595) törökök elleni felkelése idején 19 török zsidót öltek meg, de Havasalföldön Vitéz Mihály (Mihai Viteazul 1593–1600) zsidó és

¹ Nicolae Gudea: *Were There Jews in The Provinces of Dacia (Ancient Romania) During the Roman Era?* In Paul, Cernavodeanu (ed.): *The History of the Jews in Romania*. I. köt. *From Its Beginnings to the Nineteenth Century*. Goldstein-Goren Diaspora Research Center, Tel Aviv University, 2005, 13–36.

² Forrás: https://www.livius.org/le-lh/legiov_%20mecedonica.html.

³ Constantin Rezachevici: *The Jews in the Romanian Principalities, Fifteenth to Eighteenth Centuries*. In Paul Cernavodeanu (ed.): *i. m.* 37–43.

⁴ Eugen Denize: *The Sephardic Jews in Wallachia and Moldova, Sixteenth to Nineteenth Centuries*. In Paul Cernavodeanu (ed.): *i. m.* 66.

török kereskedőket ölt meg.⁵ Mivel azonban akkoriban az antiszemita cselekmények ritkák, szórványosak voltak, nem állíthatjuk, hogy a román hercegségek területén létezett volna állami szintre emelt antiszemitizmus. Ezek a hercegségek a Magas Porta vazallsaiként minden évben nyomasztóan súlyos adókat fizettek az Ottomán Birodalomnak. Mivel az Ottomán Porta türelmet tanúsított a zsidókkal szemben, a román uralkodók beleegyeztek abba, hogy „a hercegségekben élő zsidók az ottomán modell szerint építsék fel testületeiket”.⁶

Néhány törökellenes felkelésnek voltak zsidó áldozatai is. A lázadások a török vezetők által kiszabott nagy adók miatt törtek ki. A zsidó uzsorások mellett megöltek bukaresti görög, örmény és török kereskedőket is az Ottomán Birodalom javára betöltött ügynöki szerepük miatt.⁷ A XVII. század közepéig a román hercegségekben kevés zsidó élt. 1648–49-ben Bohdan Hmelnickij kozákjai és tatár szövetségesei lemészárolták a galíciai, ukrajnai, lengyelországi és litvániai zsidókat. A túlélők Moldvába menekültek, és sohasem tértek vissza, ezáltal számottevően megnövekedett a helyi zsidók közösségek létszáma. Ellentétben a középkori Olaszországban, Spanyolországban, Németországban és Ukrajnában élő zsidókkal, a román hercegségekben általában háborítatlanul éltek. II. Demeter (Dimitrie Cantemir) (1710–1711) moldvai fejedelem, aki Nagy Péter orosz cár szövetségese volt, azt írta: „A zsidókat alávetteteknek tartják, és külön évi adót kell fizetniük, a szokásosnál nagyobbat, nem engedélyeznek számukra más foglalatosságot, mint az üzletelést, s hogy vendégfogadót működtessenek, és építhetnek maguknak zsinagógákat, ahol csak akarnak, de csak fából, kőből nem.”⁸

A XVIII. században

Nagy Frigyes 1750 utáni poroszországi cselekedetei, a hétéves háború (1756–1763), amely nagy mértékben sújtotta a lengyel és német területeken élő zsidó lakosságot, az ukrajnai és fehéroroszországi lázadások, a zsidóellenes törvények Csehországban, Morvaországban és Sziléziában, Lengyelország felosztása, II. József kísérletei a galíciai zsidók erőltetett modernizálására mind hozzájárultak ahhoz, hogy a zsidók kivándoroljanak a román hercegségekbe, főleg Moldvába.⁹

⁵ Constantin Rezachevici: *i. m.* 43–46.

⁶ Carol Iancu Bleichroder et Crémieux: *Le combat pour l'émancipation des juifs de Roumanie devant le Congrès de Berlin*. Correspondance inédite (1878–1880), Centre de Recherches et d'Études Juives et Hébraïques, Université „Paul Valéry”, Montpellier, 1987, 19.

⁷ Eugen Denize: *i. m.* 68.

⁸ Constantin Rezachevici: *i. m.* 54.

⁹ Dumitru Ivănescu: *Evreii din orașele și târgurile Moldovei*. In Venera și Viorel Achim (coord.): *Minoritățile etnice în România în secolul al XIX-lea*. Editura Academiei Române, București, 2010, 41–42.

Ugyancsak a XVIII. században a román hercegségekben lábra kaptak a zsidók elleni vádak, amelyek szerint keresztény gyermekeket gyilkoltak. Moldvában „Dimitrie-Cantemir elnökölt a karácsonkői (Piatra Neamț-i) zsidók elleni perekben. Cantemir ártatlannak találta őket, és bejelentette, hogy igazságtalanul vádolták meg őket.” Néhány évvel később azonban Erdélyben egy zsidót kivégeztek, miután ugyanazzal a „bűncselekménnyel” vádolták meg. Zsidóüldözéseket jegyeztek az Ókirályságban is, ahol II. István (Ștefan Cantacuzino) (1714–1715) pogromot rendelt el, leromboltatta a bukaresti zsinagógát, és kiadta parancsba zsidóknak, hogy csak fekete és szürke ruhát viselhetnek.¹⁰

Itt meg kell említenünk, hogy a XVIII. századi román uralkodók különféleképpen viselkedtek ezen a téren, közülük néhányan antiszemita diszkriminatív intézkedéseket hoztak, mások viszont védelmezték a zsidókat.

1711 és 1821 között a román hercegségeket fanarióták irányították, azok a törökök, akiket Isztambul Fanar nevű városrészéről neveztek el így. A román zsidók céhekbe szerveződtek, kereskedőkként, uzorásokként, iparosokként és kézművesekként dolgoztak. A haszidi zsidókon kívül a XVIII. században Moldvában léteztek messianisztikus mozgalmak is, mint például a frankizmus (melynek tagjai Sábbátáj Cévi egyik utódának a hívei), az ábrahámizmus (melynek hívei Ábrahám pátriárkát imádták, és a tízparancsolatban hittek).¹¹

Moldvában 1821-ben 3645 család élt, melynek tagjai született zsidók voltak, hozzájuk adódtak a külföldi oltalom alatt álló zsidók (idegen alattvalók). Nagyjából ugyanabban az időszakban 5–6 ezerre becsülték a vlach földön élő zsidók számát.¹²

A havasalföldi zsidók ugyanekkora számáról tett említést François Recordon, Ioan Caragea vlach uralkodó (1812–1818) francia titkára, aki szerint főleg Bukarestben, Craiován és Ploiești-en voltak jelen a legnépesebb csoportokban. Tőle tudjuk azt is, hogy ezek a zsidók vallásszabadságot élveztek, ugyanakkor az alsóbb társadalmi rétegek antiszemita érzéseket tápláltak, s ez sokkal inkább volt jellemző a városokban, semmint a falvakban.¹³ Vlachföldön a zsidók többsége bádogos, üveges, szabó, csizmadia, ékszerész, könyvkötő és uzorás volt.¹⁴

¹⁰ Constantin Rezahevici: *i. m.* 58–59.; Eugen Denize: *i. m.* 69.

¹¹ Paul Cernavodeanu: *The Jews of Moldova and Wallachia During the Phanariot Regime* (1711–1821). In Paul Cernavodeanu (ed.): *i. m.* 77–127.; Eugen Denize: *i. m.* 106.

¹² Paul Cernavodeanu: *The Jews of Moldova and Wallachia*. 92, 116.

¹³ Lya Benjamin (ed.): *Evreii din Romania in texte istoriografice. Antologie*. Editura Hasefer, București, 2002, 454.

¹⁴ *Uo.* 453.

A moldvai zsidók az élelmiszeriparban (mint mészárosok, szőnyeg- és halvaggyártók), valamint a textiliparban dolgoztak (mint szabók vagy szövet- és zsinórgyártók). Sokan űzték a tímár mesterséget (lábbeliket, télikabátot készítettek, vagy cserzővargaként dolgoztak), gyapjúfonással foglalkoztak (ruhákat, gyapjúkucsmákat és bojárok számára kalapokat készítettek), asztalosmunkákat végeztek (ácsok voltak vagy fagombokat gyártottak), üvegesként biztosították megélhetésüket (ablakokat üvegeztek, lámpákat vagy üvegeket gyártottak), fémek megmunkálásával keresték kenyerüket (bádogosként vagy rézművesként). Ezenkívül a zsidók órasként, ezüst- és aranyművesként drágakövekkel is dolgoztak.¹⁵

A fanarióta uralom alatt Moldvában voltak elterjedtebbek a keresztény gyermekek meggyilkolásával kapcsolatos vádak (vérvád), ahol effajta antiszemita incidensekre 1726-ban Onițcani-ban, 1765-ben Romanban, 1783-ban Botoșani-ban, 1798-ban pedig Galacon (Galați) volt példa. Az egyik könyvben világot látott ilyen vádak miatt Jászvásáron és Târgu Neamțon 1803-ban antiszemita zavargások történtek. Jászvásár metropolitája, Veniamin Costache megvédte a zsidókat, és menedéket nyújtott számukra a templomban. „Az említett események nyomán XI. Sándor (Alexandru Moruzi) betiltotta minden olyan antiszemita könyvnek a példányait, amelyek az ilyen események okozói voltak, Veniamin metropolita pedig elrendelte mindazoknak a papoknak és szerzeteseknek a letartóztatását és kihallgatását, akiknek közük volt ezekhez az ügyekhez”.¹⁶ Ugyanez a Veniamin Costache volt azonban az, aki 1826-ban azt kérte a moldvai uralkodótól, tiltsa meg, hogy templomi gyertyákat gyártsanak, mégpedig azért, mert ez utóbbiak selejtesek voltak.¹⁷ Alexandru Moruzi uralkodása idején 1801-ben Vlachföldön, Bukarestben pogromok voltak, amelyeknek számtalan halottja és sebesültje lett.

Az effajta pogromok egyik kezdeményezőjét kényszermunkára ítélték. Alexandru Moruzi uralkodó 1804-ben szólította fel Soditei Filitti metropolitát: fékezze meg a papokat a gyermekgyilkosságokról szóló vádak terjesztésében, amelyek az uralkodó szerint csupán ürügyként szolgálnak „a zsidók kifosztásának az igazolására”. E vádak alapján kirobbant további antiszemita incidenseket akadályozott meg 1808-ban Dosithei metropolita és a rendőrség, 1811-ben pedig a megszálló orosz hadsereg. A fana-

¹⁵ Paul Cernavodeanu: *The Jews of Moldova and Wallachia*. 97.

¹⁶ *Uo.* 109.

¹⁷ Gheorghe Ungureanu, Nicolae Șendrea (ed.): *Orânduiești moldovenesti împotriva jidovilor*. I. k. (1880-ig), Institutul de Arte Grafice Alexandru A. Țerek, Iași, 1942, VIII.

rióta uralom utolsó napjaiban görög származású kormányellenes lázadók moldvai zsidókat raboltak el és mészároltak le, Galacon pedig felgyújtották a zsinagógát.¹⁸

Erdélyben Korvin Mátyás (1458–1490) honosította meg a zsidóellenes törvénykezést, a vérvádak miatt viszont csak 1494-ben törtek ki antiszemita lázadások. Ugyanakkor az erdélyi fejedelmek nagy része átfogóan védelmezte a zsidókat, s ez lehetővé tette számukra, hogy fontos szerepet tölthessenek be Erdély gazdasági és kereskedelmi életében, főként a XVII. század második felében.¹⁹ Egy 1779-es népszámlálás 221 zsidó családot jegyzett Erdélyben. Mária Terézia császárnő 1780-ban diszkriminatív intézkedéseket hozott az ottani zsidókkal szemben, de még ugyanabban az évben II. József trónra lépésével a tolerancia időszaka köszöntött be a zsidók számára. Mindazonáltal a helyi hatóságok továbbra is üldözték a zsidókat: a vérvádak nyomán Szatmárnémeti környékén élő zsidókat ítélték halálra, de később a császári bíróság felmentette őket.²⁰

A román népi kultúrában ugyancsak a helyi antiszemitizmus tükröződött. A román parasztok szerint a zsidók az ördöghöz állnak közel, mivel szeplőiket Jézus vére cseppjeinek tekintették, karácsony táján pedig jelképesen elégették, vagy lenyesték a zsidó férfiak szakállát.²¹

A XIX. században etnikai és vallási diszkrimináció jegyében hoztak törvényt, amelyeknek jellegzetes vonásai jól meghatározhatók. A román uralkodóknak a ritkán megnyilvánuló, jóindulatú, a zsidók helyzetének javítására irányuló szándékai, például az, hogy polgári jogokkal ruházzák fel őket, akárcsak a külföldről érkező, hasonló szellemű elvárások szembementek a széles körben elterjedt makacs hazai antiszemitizmussal.

Az orosz nyomásra 1831-ben elfogadott Organikus Törvény az első román alkotmány előfutára volt. Az organikus törvény 3. cikkének 94. pontja kötelezővé tette minden zsidónak a hatósági nyilvántartását, külön feltüntetve a foglalkozásukat. „Azokat a zsidókat, akik nem tudták bizonyítani hasznosságukat, evakuálni kell az adott településekről”.²²

A zsidók között voltak olyanok, akik részt vettek az 1848-as elbukott vlachföldi és moldvai forradalmakban. Davicion Ballyra például úgy emlékeznek, mint aki megmentette a havasalföldi forradalom vezetőinek életét. Constantin Daniel Rosenthal festő veszélyes missziókat teljesített a vlachföldi forradalom vezetőinek a megbízásá-

¹⁸ Paul Cernavodeanu: *The Jews of Moldova and Wallachia*. 123–126.

¹⁹ Ladislau Gyémánt: *The Jews of Transylvania from Roman Times to the Nineteenth Century*. In Paul Cernavodeanu (ed.): *The History of the Jews in Romania*. 152–153.

²⁰ *Uo.* 152, 156.

²¹ Andrei Oișteanu: *Imaginea evreului în cultura română*. Editura Humanitas, București, 2001, 50–60.

²² I. C. Butnaru: *Holocaustul uitat...* ACMEOR, Tel Aviv, 1985, 485.